

نقش ائمه جمعه در دفاع مقدس سوم در آئینه روایت‌ها

مهدي نجفی ✓

چکیده

نماز جمعه در جمهوری اسلامی ایران همواره به عنوان نهاد عبادی - سیاسی شناخته شده است. امامان جمعه در ساختار ارتباطی و اجتماعی جمهوری اسلامی ایران، صرفاً خطیبان نماز جمعه نیستند؛ بلکه به مثابه کنشگرانی چندوجهی در عرصه های دینی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و حتی مدیریتی ایفای نقش می کنند. پایگاه های اطلاع رسانی رسمی مرتبط با نماز جمعه، از جمله پایگاه ائمه جمعه، این فعالیت ها را بازنمایی کرده و آنها را در معرض دید افکار عمومی قرار می دهند. این مقاله با رویکردی تحلیلی-رسانه ای، به بررسی الگوهای فعالیت امامان جمعه در اخبار منتشر شده در این پایگاه ها می پردازد و نشان می دهد که این رسانه های نهادی، تصویر امام جمعه را از یک سخنران آیینی به یک مرجع کنشگر اجتماعی و راهبر فرهنگی ارتقا می دهند. در این پژوهش، فعالیت های امامان جمعه در محورهای چون حضور میدانی، دیدار با اقشار و گروه های مردمی، پیگیری مسائل شهرستان، موضع گیری نسبت به مسائل ملی، مشارکت در مناسبت های مذهبی، تعامل با مسئولان و نقش آفرینی در بحران ها تحلیل شده است. یافته های پژوهش نشان می دهد فعالیت های امامان جمعه عمدتاً سه کارکرد اساسی دارند: نخست، تثبیت جایگاه مرجعیت معنوی و هویتی؛ دوم، نمایش پیوند نهاد دین با مسائل روز جامعه؛ و سوم، افزایش سرمایه اجتماعی از طریق ارتباط مستقیم با مردم و مسئولان. بر این اساس، مقاله حاضر استدلال می کند که فعالیت های امامان جمعه، به برگزاری آیین نماز جمعه محدود نمی شود، بلکه نقش گسترده تری در جامعه ایفا می کنند. این فعالیت ها در مجموع، معنایی نو از

نهاد نماز جمعه را شکل می دهند که در آن، امام جمعه به مثابه حلقه واسط میان مردم، نظام اداری، نهادهای فرهنگی و افق های ارزشی جامعه معرفی می شود.

واژگان کلیدی: امام جمعه، نماز جمعه، رسانه دینی، سرمایه اجتماعی، ارتباطات دینی، دفاع مقدس.

مقدمه

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾.^[۱]

خطابه در فرهنگ عرب پیش از اسلام، هنری بسیار مهم و حتی در مواردی برتر از شعر محسوب می شد. به گونه ای که گفته اند: «خَطِيبُ الْقَوْمِ كَبِيرُهُمُ الَّذِي يُخَاطِبُ السُّلْطَانَ وَ يُكَلِّمُهُ فِي حَوَائِجِهِمْ» (خطیب قوم، بزرگ آنان است؛ همان کسی که برای پیگیری نیازهای مردم با حاکم گفت و گو می کند).^[۲] این جایگاه رفیع، نشان دهنده اهمیت امر تبلیغ و سخنوری در ساختار اجتماعی قبایل عرب بود. این سنت دیرینه پیش از بعثت رسول خدا ﷺ وجود داشت^[۳] و در زمان ایشان و بعد از آن نیز در قالب خطبه های نماز جمعه ادامه پیدا کرد. از آن زمان تاکنون، خطابه در طول بیش از چهارده قرن، یکی از مؤثرترین ابزارهای هدایت و آگاهی بخشی در جوامع اسلامی به شمار آمده است.

نهاد نماز جمعه در جمهوری اسلامی ایران از آغاز شکل گیری تاکنون، صرفاً یک آیین عبادی هفتگی نبوده؛ بلکه همواره به مثابه نهادی ارتباطی، فرهنگی

۱. جمعه، آیه ۹.

۲. مجمع البحرین، ج ۲، ص ۵۱.

۳. سیره حلبیه، ج ۱، ص ۱۷.

و سیاسی نیز ایفای نقش کرده است. در این ساختار، امام جمعه جایگاهی محوری دارد و گفتار، رفتار و کنش‌های اجتماعی او به صورت مستمر در رسانه‌های رسمی و محلی بازنمایی می‌شود.

اهمیت این بازنمایی از آن‌روست که افکار عمومی، هویت، کارکرد و نقش اجتماعی امام جمعه را نه تنها از طریق حضور مستقیم در آیین نماز جمعه، بلکه از رهگذر اخبار، گزارش‌ها، تصاویر و روایت‌های رسانه‌ای نیز ادراک و بازسازی می‌کند. در سال‌های اخیر، پایگاه‌های خبری وابسته یا مرتبط با ستادهای نماز جمعه و دفاتر ائمه جمعه، به یکی از مهم‌ترین بسترهای تولید و بازتولید تصویر عمومی امام جمعه تبدیل شده‌اند. این رسانه‌ها با انتشار اخباری درباره دیدارهای مردمی، بازدیدهای میدانی، ایراد خطبه‌ها، حضور در مناسبت‌ها، نشست با مسئولان، مشارکت در پویش‌های اجتماعی، و اظهارنظر درباره مسائل ملی و محلی، تصویری نسبتاً جامع از ابعاد مختلف فعالیت‌های امام جمعه ارائه می‌کنند. این تصویر، در قالب آنچه می‌توان از آن با عنوان «پرو فایل رسانه‌ای» امام جمعه یاد کرد، مجموعه‌ای از نقش‌ها، کنش‌ها و الگوهای حضوری را در برمی‌گیرد که برای مخاطب ترسیم می‌کند، امام جمعه چگونه در متن زندگی اجتماعی حضور یافته و ایفای نقش می‌کند.

اهمیت این موضوع زمانی آشکار می‌شود که بدانیم امام جمعه در بسیاری از شهرها و شهرستان‌های کشور، از شناخته‌شده‌ترین چهره‌های مرجع در عرصه عمومی به شمار می‌آید و گفتار، مواضع و کنش‌های وی می‌تواند در شکل‌دهی به برداشت افکار عمومی از مسائل دینی، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی نقش مؤثری ایفا کند. به همین

دلیل، مطالعه اخبار منتشرشده درباره فعالیت‌های ائمه جمعه، علاوه بر ارزش رسانه‌ای، از منظر جامعه‌شناسی دین، مطالعات ارتباطات و تحلیل گفتمان نیز واجد اهمیت فراوان است. این اهمیت در مقاطع حساس و سرنوشت‌ساز، همچون دوران دفاع مقدس، نمودی دوچندان می‌یابد.

این مقاله با اتکا به مجموعه‌ای از اخبار منتشرشده در پایگاه خبری شورای سیاستگذاری ائمه جمعه، درصدد شناسایی و تحلیل الگوهای تکرارشونده بازنمایی فعالیت‌های ائمه جمعه است. پرسش اصلی پژوهش آن است که رسانه‌های مرتبط با نماز جمعه، کدام ابعاد از فعالیت‌های ائمه جمعه را بازنمایی می‌کنند و این بازنمایی، چه تصویری از جایگاه و نقش اجتماعی آنان ارائه می‌دهد؟

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهند که این اخبار، صرفاً گزارش رویدادها نیستند، بلکه در قالب یک روایت نهادی، تصویری از امام جمعه را به مثابه کنشگری جامع‌الابعاد ترسیم می‌کنند؛ کنشگری که در مرزهای دین، جامعه و سیاست حرکت می‌کند. این پژوهش با بهره‌گیری از روش مطالعه اسنادی و تحلیل محتوای کیفی انجام شده است. نتایج آن می‌تواند زمینه‌ای برای شناخت دقیق‌تر الگوهای رسانه‌ای ائمه جمعه و فهم عمیق‌تر نقش آنان در تحولات جامعه اسلامی فراهم آورد.

مدیریت فضای مجازی و تبدیل دفاتر به قرارگاه رسانه‌ای

در عصر رسانه‌های نوین، بسیاری از ائمه جمعه، ساختار سنتی دفاتر خود را به «قرارگاه‌های عملیاتی مدیریت فضای مجازی» ارتقا داده‌اند. این قرارگاه‌ها با برگزاری جلسات مستمر تولید محتوا و فعال‌سازی ظرفیت‌های بومی، گام‌های مؤثری در پدافند رسانه‌ای ایفا می‌کنند. مهم‌ترین الگوهای رفتاری در این حوزه عبارت‌اند از:

الف) پوشش و پخش زنده تجمعات، و همدلی‌های مردمی در فضای مجازی جهت ارائه تصویری واقعی و بی‌واسطه از حضور و مشارکت آحاد جامعه.

ب) بسیج ظرفیت‌های مردمی در عرصه رسانه و بهره‌گیری از توانمندی جوانان، نوجوانان و فعالان رسانه‌ای شهرستان برای امیدآفرینی و پوشش همه‌جانبه اقدامات مثبت و مؤثر در حوزه پدافند فرهنگی و اجتماعی.

ج) استفاده حداکثری از زیرساخت‌های آموزشی و ظرفیت مدارس و مراکز محلی برای چاپ و توزیع پوسترها، اطلاعیه‌ها و به‌کارگیری تجهیزات تصویری در راستای تولید و انتشار محتوای رسانه‌ای مؤثر.

این شواهد نشان می‌دهد که مدیریت بحران توسط ائمه جمعه، صرفاً محدود به اقدامات فیزیکی نیست، بلکه حوزه رسانه، افکار عمومی و مقابله با روایت‌سازی‌های مخدوش نیز به‌عنوان یکی از اولویت‌های راهبردی مورد توجه قرار گرفته است.^[۲]

۲. پایگاه نماز جمعه، شهر آران و بیدگل، ۲/ اردیبهشت ۱۴۰۵/

۱. محور اول: فعالیت‌های تبیینی، رسانه‌ای و مقابله با جنگ روانی

بخش مهمی از کارآمدی نهاد نماز جمعه در شرایط بحرانی، معطوف به حوزه «جهاد تبیین»، مدیریت افکار عمومی و خنثی‌سازی عملیات روانی دشمن اختصاص دارد. ائمه جمعه از طریق شبکه‌سازی مذهبی و ابزارهای رسانه‌ای، پدافند غیرعامل فکری را در جامعه محقق می‌سازند.

در ادامه بخشی از فعالیت‌های ائمه جمعه در این عرصه تبیین می‌شود.

شبکه‌سازی تبیینی و هماهنگی با روحانیون منطقه

یکی از راهبردهای بنیادین ائمه جمعه در پدافند فرهنگی، برگزاری جلسات هماهنگی با روحانیون و مبلغان منطقه است. این اقدام با هدف تبیین مستمر، نظام‌مند و به‌هنگام مواضع نظام، تشریح دستاوردهای کشور و تحلیل ابعاد موقعیت‌های حساس، از جمله شرایط جنگی و مقاطع ویژه پدافندی صورت می‌گیرد. همچنین ائمه جمعه با راه‌اندازی شبکه‌های ارتباطی اختصاصی برای ائمه جماعات و مبلغان، محتوای تأییدشده، پاسخ‌های مستند به شبهات و مطالب انگیزشی را به صورت منسجم در اختیار آنان قرار می‌دهند. این الگوی مدیریت اطلاع‌رسانی، ضمن اشراف مبلغان بر شرایط، از انتقال اخبار نادرست، شایعات و تحلیل‌های انحرافی به افکار عمومی تا حد زیادی جلوگیری می‌کند.^[۱]

۱. پایگاه نماز جمعه، شهر املش، ۱۶/ فروردین ۱۴۰۵.

افزون بر این، راه اندازی «کمیته های امیدآفرینی ویژه اصناف و بازاریان» نمونه ای عینی از مداخلات روانی - اجتماعی نهاد نماز جمعه است. ائمه جمعه با مراجعه چهره به چهره به بازار و گفتگو با اصناف، از ایجاد ترس، رعب، یأس و بی ثباتی در فضای اقتصادی و معیشتی شهرها جلوگیری می کنند.^[۲]

پایداری راهبردی و ساختاریافته در برنامه های فرهنگی و مذهبی

نهاد نماز جمعه در شرایط ویژه، پویایی و اصلت ساختاری خود را از طریق تداوم منسجم برنامه های معرفتی و هویتی حفظ می کند. توسعه این برنامه ها بر اساس الگوهای زیر بازنمایی و اجرا می شود:

الف) شکستن حصار زمان و استمرار شبانه روزی: برگزاری مستمر و بدون انقطاع برنامه های فرهنگی، حماسی و مذهبی در شب های متوالی، نشان دهنده ظرفیت بالای شبکه مساجد و مصلها در حفظ حضور مستمر مردم در صحنه های اجتماعی است. این استمرار، ضمن جلوگیری از کاهش انگیزه و مشارکت اجتماعی، به تقویت روحیه مقاومت، همبستگی و آمادگی عمومی کمک می کند.

ب) تبدیل مصلح به دانشگاه روزانه
پدافند فرهنگی: اجرای روزانه، منظم و هدفمند برنامه های آموزشی، تربیتی و مهارتی در مصلای شهرستان، کارکرد این فضا را از یک پایگاه عبادی هفتگی به کانونی معرفتی پویا برای تولید و انتقال معرفت ارتقا داده است. این ظرفیت آموزشی، بستری پایدار برای کادرسازی و تبیین مسائل روز به ویژه برای نسل جوان فراهم می آورد.

۲. پایگاه نماز جمعه، شهرکردکوی، ۶/ اردیبهشت ۱۴۰۵.

پاسخگویی به شبهات نسل جوان و مدیریت افکار عمومی و مقابله با جنگ روانی و فعالیت رسانه ای

بحران ها همواره زمینه مناسبی برای گسترش شایعات، شبهات فکری، و اخلاص در افکار عمومی به ویژه در میان نوجوانان و جوانان، فراهم می کنند. در این شرایط، ائمه جمعه با هدف پیشگیری از سردرگمی فکری و مقابله با شایعه پراکنی، اقدام به تشکیل و استقرار «گروه های تخصصی تبیین گری» در مساجد شاخص شهرستان کرده اند.

از سوی دیگر، واکنش سریع، مستند و افغان کننده به شایعات و اخبار جعلی، یکی از مهم ترین مؤلفه های این الگوی مدیریتی به شمار می رود. ائمه جمعه با هماهنگی با دستگاه های مسئول و حضور میدانی در مناطق حادثه دیده، اطلاعات دقیق و مبتنی بر واقعیت های عینی - از جمله آمار تلفات، وضعیت مصدومان و ابعاد واقعی حوادث - را به صورت شفاف در سخنرانی ها و تجمعات به اطلاع عموم می رسانند تا حباب جنگ روانی دشمن متلاشی شود.^[۱]

پایداری فرهنگی و راه اندازی کمیته های روانی - اقتصادی

استمرار برنامه های مذهبی و آموزشی در مصلها و مساجد، حتی در شرایط جوی نامناسب یا موقعیت های حساس، نشان از مدیریت برنامه ریزی شده مصلای نماز جمعه به عنوان یک کانون زنده دارد.

۱. پایگاه نماز جمعه، شهر چهارباغ، ۸/ اردیبهشت ۱۴۰۵؛ پایگاه نماز جمعه، شهرکردکوی، ۶/ اردیبهشت ۱۴۰۵؛ پایگاه نماز جمعه، شهر آران و بیدگل، ۲/ اردیبهشت ۱۴۰۵؛ پایگاه نماز جمعه، شهر سواد کوه، ۶/ فروردین ۱۴۰۵.

سازماندهی ظرفیت بانوان و اقشار اجتماعی در پشتیبانی مردمی

بانوان به عنوان یکی از ارکان اصلی سرمایه اجتماعی نهاد نماز جمعه، در این الگو با محوریت مصلاهی نماز جمعه سازماندهی می‌شوند. این سازماندهی، طیفی از فعالیت‌ها از جمله تهیه بسته‌های معیشتی و افاطاری، جمع‌آوری کمک‌های مردمی، مشارکت در تجمعات و راهپیمایی‌های شبانه و حضور در جلسات تبیینی است که ظرفیت اجتماعی عظیمی را در حوزه‌های حمایتی و میدانی فعال می‌سازد.

یکی دیگر از نوآوری‌های قابل توجه در مدیریت اجتماعی ائمه جمعه، جذب و هدایت «اقشار خاکستری» است. ائمه جمعه با برقراری ارتباط مؤثر با افرادی که پیش‌تر ارتباط منظمی با مساجد نداشته‌اند، اما دغدغه حفظ میهن و مشارکت در مدیریت بحران را دارند، دایره مشارکت مردمی را توسعه می‌دهند. این رویکرد، نهاد نماز جمعه را به پل ارتباطی مستحکمی میان آحاد مردم و دستگاه‌های رسمی و امنیتی برای تبادل اطلاعات و دستورالعمل‌های امدادی تبدیل می‌کند.^[۳]

ایجاد ساختار، اسکان، تهیه غذا (در قالب نذر) و پدافند شهری در وضعیت اضطرار

در شرایط تهدید، مصلاهی نماز جمعه به سرعت تغییر کاربری داده و به کانون مرکزی تجمعات، پناهگاه و محور انسجام شهری بدل می‌شود. ائمه جمعه با تقسیم ساختارمند شهرستان به محلات متعدد

ج) تنوع‌بخشی به قالب‌های خطاب‌های و آیینی: برگزاری سخنرانی‌های روشنگرانه، کرسی‌های پاسخ به شبهات و مراسم‌های مذهبی امیدآفرین، ابزارهای اصلی امام جمعه در ایجاد پایداری روانی و معنوی در بطن جامعه هستند.^[۱]

انجام ابتکاراتی در راستای امیدآفرینی در بستر رسانه‌های محیطی

مدیریت بحران بدون مدیریت افکار عمومی و پدافند روان‌شناختی، کارآمدی لازم را نخواهد داشت. یکی از الگوهای ابتکاری در این زمینه، راه‌اندازی «موکب‌های سیار امیدآفرینی» در سطح شهرستان است. این موکب‌ها با حضور در خیابان‌ها و محله‌ها و بهره‌گیری از تجهیزات صوتی و ظرفیت‌های تبیینی، به صورت مستمر از مشارکت و ایستادگی مردم قدردانی کرده و گزاره‌های امیدبخش را در سطح جامعه بازنشر می‌کنند. این اقدام را می‌توان نمونه‌ای از «عملیات روانی پیش‌دستانه و ایجابی» دانست که با خنثی‌سازی شایعات و فضا سازی‌های اضطراب‌آور دشمن، به تقویت آرامش روانی جامعه و بازسازی فضای اطمینان و امید در افکار عمومی کمک می‌کند.^[۲]

۲. محور دوم: اقدامات میدانی، نظارتی و آماد، لجستیک

کارکرد پدافندی و بحران‌ستیز نهاد نماز جمعه، در عرصه پشتیبانی مادی و معنوی از جبهه‌های خدمت و نیز سازماندهی خدمات اجتماعی و شهری، به صورت عینی و ساختارمند نمود می‌یابد.

۱. پایگاه نماز جمعه، شهر گچساران، ۲۹/ فروردین ۱۴۰۵.
۲. پایگاه نماز جمعه، شهر چهارباغ، ۸/ اردیبهشت ۱۴۰۵.

۳. پایگاه نماز جمعه، شهر چهارباغ، ۸/ اردیبهشت ۱۴۰۵.

۱. تمسک به سنت‌های الهی برای جلب نصرت مؤمنان در شرایط سخت
۲. ایجاد حس همبستگی فکری و وفاداری ساختاری به ارکان کلان نظام و رهبری
۳. کمک به تأمین معیشت افشار آسیب‌دیده و تقویت زنجیره غذایی جامعه هدف
این سنخ اقدامات، باعث تزریق روحیه ایمان و توکل، «تاب‌آوری روانی» جامعه را در برابر القای یأس و ناامیدی رسانه‌های بیگانه به طور چشمگیری افزایش می‌دهد.^[۲]

همچنین تأمین مستمر غذای گرم و سالم برای نیروهای عملیاتی، یکی از پیچیده‌ترین بخش‌های پشتیبانی است. الگوی مدیریت ائمه جمعه در این حوزه، مبتنی بر سه اصل علمی و حفاظتی است:

اول: نظام‌مندسازی و گزینش نیروها:
داوطلبان مردمی برای فعالیت در آشپزخانه‌ها، پس از سازماندهی دقیق و گذراندن تأییدیه‌های بهداشتی و امنیتی به کار گرفته می‌شوند تا از هرگونه نفوذ یا تهدیدات احتمالی (مانند بیوتروریسم) پیشگیری شود.

دوم: پایداری و پراکندگی برای امنیت:
برای جلوگیری از شناسایی توسط پهلپاده‌ها یا عوامل جاسوسی، محل‌های پخت‌وپز و انبارهای مواد غذایی به‌صورت دوره‌ای و منظم جابه‌جا می‌شوند که این امر ضریب امنیت لجستیک را به‌شدت افزایش می‌دهد.

سوم: نظارت مستمر: اعمال نظارت‌های شبانه‌روزی بر فرآیند پخت‌وپز و زنجیره توزیع غذا تا خطوط مقدم، ضامن سلامت و امنیت تغذیه رزمندگان است.^[۳]

۱. پایگاه نماز جمعه، شهرکردکوی، ۶/ اردیبهشت ۱۴۰۵؛ پایگاه نماز جمعه، شهر اسفرورین، ۸/ فروردین ۱۴۰۵؛ پایگاه نماز جمعه، شهر آیسک، ۱۱/ فروردین ۱۴۰۵؛ پایگاه نماز جمعه، شهر فرارشین، ۸/ فروردین ۱۴۰۵؛ پایگاه نماز جمعه، شهر کبودرآهنگ، ۷/ فروردین ۱۴۰۵؛ پایگاه نماز جمعه، شهر فردوس، ۷/ فروردین ۱۴۰۵؛ پایگاه نماز جمعه، شهرستان پارس آباد مغان، ۵/ فروردین ۱۴۰۵؛ پایگاه نماز جمعه، شهر تسوج آذربایجان شرقی، ۲۸/ اسفند ۱۴۰۴.
۲. پایگاه نماز جمعه، شهر چهارباغ، ۸/ اردیبهشت ۱۴۰۵؛ پایگاه نماز جمعه، شهر آران و بیدکل، ۲/ اردیبهشت ۱۴۰۵.
۳. پایگاه نماز جمعه، شهر چهارباغ، ۸/ اردیبهشت ۱۴۰۵.

(برای نمونه تقسیم به ۲۱ محله) و تعریف ستاد بحران مستقل برای هر محله، به تمرکززدایی پدافندی و افزایش سرعت واکنش در سطح محلی دست می‌یابند. تشکیل کمیته‌های تخصصی بحران شامل: کمیته اسکان اضطراری، کمیته تغذیه و آشپزخانه‌های پیش‌بینی‌محور مردمی، کمیته آواربرداری و لجستیک با بسیج ماشین‌آلات مردمی (مانند بیل‌های مکانیکی و ادوات ساختمانی).

این زنجیره اقدامات نشان می‌دهد که مدیریت بحران در نهاد نماز جمعه کاملاً عملیاتی، موقعیت‌محور و مبتنی بر سازماندهی گروه‌های مردمی در مقیاس‌های بزرگ (مانند شبکه‌های هزارنفره) است. همچنین فعال‌سازی گسترده موکب‌ها در مصلّا، مرکز شهر و محلات، علاوه بر توزیع خدمات مادی، نقش بسزایی در ایجاد بستر معنوی و عاطفی جامعه ایفا می‌کند.^[۱]

برگزاری آیین‌های مذهبی و معنوی در اثنای بحران، صرفاً یک کنش عبادی منزوی نیست، بلکه ابزاری قدرتمند برای پدافند روانی و تقویت انسجام اجتماعی به شمار می‌رود. در این راستا، اقداماتی نظیر قربانی کردن چندین رأس گوسفند و توزیع آن در میان نیازمندان و رزمندگان با نیت سلامتی رهبر معظم انقلاب و پیروزی مدافعان وطن، واجد سه کارکرد اساسی است:

۱. پایگاه نماز جمعه، شهرکردکوی، ۶/ اردیبهشت ۱۴۰۵؛ پایگاه نماز جمعه، شهر اسفرورین، ۸/ فروردین ۱۴۰۵؛ پایگاه نماز جمعه، شهر آیسک، ۱۱/ فروردین ۱۴۰۵؛ پایگاه نماز جمعه، شهر فرارشین، ۸/ فروردین ۱۴۰۵؛ پایگاه نماز جمعه، شهر کبودرآهنگ، ۷/ فروردین ۱۴۰۵؛ پایگاه نماز جمعه، شهر فردوس، ۷/ فروردین ۱۴۰۵؛ پایگاه نماز جمعه، شهرستان پارس آباد مغان، ۵/ فروردین ۱۴۰۵؛ پایگاه نماز جمعه، شهر تسوج آذربایجان شرقی، ۲۸/ اسفند ۱۴۰۴.

ایجاد ساختار پشتیبانی مسجد و محله محور

یکی از خلاقانه‌ترین دستاوردهای مدیریتی ائمه جمعه در پدافند شهری، «تمرکززدایی از ساختار پشتیبانی» و تبدیل مساجد به قرارگاه‌های محلی است. امام جمعه به عنوان فرمانده این شبکه، با برگزاری جلسات توجیهی و مجزا با نخبگان حوزوی، طلاب و ائمه جماعات شهرستان، زنجیره فرماندهی فرهنگی و اجرایی را فعال می‌سازد.

این الگوی شبکه‌سازی شامل محورهای زیر است:

جغرافیای پدافندی امور مساجد: دسته‌بندی و آماده‌سازی مساجد بر اساس آمایش جغرافیایی شهرستان جهت تسریع در خدمات‌رسانی محلی.

استقلال عملیاتی پایگاه‌های محلی: راه‌اندازی پایگاه‌های پشتیبانی مستقل در مساجد شاخص، به گونه‌ای که در صورت بروز اختلال در مرکز شهر، هر محله بتواند به صورت خودکفا بحران را مدیریت کند.

مساجد به مثابه پایگاه‌های خدمات اقتصادی: فعال‌سازی مساجد برای توزیع اقلام ضروری و ارزاق عمومی با «پایین‌ترین قیمت ممکن». این اقدام هوشمندانه، با قطع دست واسطه‌ها در شرایط بحران، ثبات بازار را حفظ کرده و مانع از شکل‌گیری احتکار و گرانی ساختگی می‌شود.^[۱]

ایجاد فرماندهی و هماهنگی متمرکز میدانی

هنگام بروز شرایط اضطراری، نهاد نماز جمعه به‌عنوان کانون فرماندهی و حلقه اتصال، تمامی فعالیت‌های میدانی

در سطح شهرستان را تحت مدیریت واحد هدایت می‌کند. در این ساختار، با قرار گرفتن امام جمعه در رأس امور، تشریفات و موانع اداری حذف شده و سرعت تصمیم‌گیری و به‌کارگیری منابع مردمی و دولتی به حداکثر می‌رسد. این قرارگاه، هم‌افزایی ظرفیت‌های محلی را تضمین کرده و تمام توان شهرستان را در خدمت جبهه‌ها و مدافعان امنیت قرار می‌دهد.^[۲]

نظارت بر معیشت، بازار و حل چالش‌های اساسی رفاهی

در اوایل بحران‌ها، دغدغه‌های معیشتی مانند تامین نان و ثبات قیمت‌ها از اصلی‌ترین گره‌های اجتماعی است. ائمه جمعه با خروج از قالب‌های اداری، به صورت میدانی در بازار و نانوایی‌ها حضور یافته و بر قیمت‌ها و توزیع اقلام ضروری نظارت مستمر اعمال می‌کنند. پیگیری‌های مستقیم ائمه جمعه از طریق اتحادیه‌ها، جهاد کشاورزی و نهادهای متولی، چالش‌های سختی همچون کمبود نان را در شرایط جنگی مرتفع می‌سازد و پایداری معیشت را تضمین می‌کند. اجرای پویش‌های نذری وسیع (مانند پخت و توزیع ده‌ها هزار قرص نان صلواتی) نمونه‌ای از این بسیج اجتماعی است.^[۳]

هماهنگی بین‌نهادی و تقویت روحیه مجموعه‌های اجرایی و امنیتی

امام جمعه به عنوان محور هماهنگ‌کننده، نقش مهمی در ایجاد انسجام مدیریتی میان ارکان مختلف شهرستان، از جمله نماینده مجلس، فرماندار، اعضای شورای تأمین،

۱. پایگاه نماز جمعه، شهرکدکوی، ۶/ اردیبهشت ۱۴۰۵.
۲. پایگاه نماز جمعه، شهرستان قوچان، ۲۰/ فروردین ۱۴۰۵؛ پایگاه نماز جمعه، شهراروند، ۲۲/ فروردین ۱۴۰۵.

۱. پایگاه نماز جمعه، شهر اسفرورین، ۱۱/ فروردین ۱۴۰۵.

جهت تقویت بعد عاطفی و حفظ پیوند نسلی جامعه.^[۲]

تشکیل گروه‌های واکنش سریع و پدافند روانشناختی جامعه

حفظ امنیت فیزیکی و روانی شهروندان در مواجهه با حملات و اصابات‌های احتمالی، مستلزم بهره‌گیری از ساختارهای چابک، هماهنگ و چالش‌پذیر است.

ائمه جمعه از یک سو با تشکیل «گروه‌های واکنش سریع» متشکل از بسیجیان و نیروهای امدادی، زمینه مداخله به موقع در حوادث، کاهش خسارات مادی و ممانعت از حضور افراد ناصالح در صحنه بحران را فراهم می‌کنند. از سوی دیگر، با درک عمیق از پدافند روانی، اقدام به دعوت از روانشناسان و مشاوران مجرب و برگزاری جلسات مشاوره خانواده به صورت چهره‌به‌چهره می‌نمایند.

این اقدامات با تمرکز بر مدیریت ترس و اضطراب ناشی از شرایط جنگی، به تقویت تاب‌آوری اجتماعی و آرامش عمومی و حفظ انسجام اجتماعی می‌انجامد. همچنین همراهی گشت‌های شبانه مردمی، به برقراری آرامش مطلق و کور کردن چشم آشوب در منطقه می‌انجامد.^[۳]

۲. پایگاه نمازجمعه، شهر چهارباغ، ۸ اردیبهشت ۱۴۰۵؛ پایگاه نمازجمعه، شهر آران و بیدگل، ۲ اردیبهشت ۱۴۰۵؛ پایگاه نمازجمعه، شهر گچساران، ۲۹ فروردین ۱۴۰۵.
۳. پایگاه نمازجمعه، شهر راوند، ۲۲ فروردین ۱۴۰۵؛ پایگاه نمازجمعه، شهر کیودرآهنگ، ۷ فروردین ۱۴۰۵؛ پایگاه نمازجمعه، شهر امامزاده عبدالله، ۲۹ اسفند ۱۴۰۴.

دستگاه‌های دفاعی، انتظامی، سپاه، و بسیج ایفا می‌کند. حضور مستمر و شبانه‌روزی وی در کنار نیروهای میدانی و نیز برگزاری جلسات تقدیر و خداقوت، نقش مؤثری در تقویت روحیه، ایجاد انگیزه و افزایش پایداری مدیریتی مسئولان و نیروهای اجرایی دارد. این هم‌افزایی ساختارمند، به حفظ امنیت پایدار شهرستان و تقویت ظرفیت آن برای ایفای نقش معین و پشتیبان مناطق همجوار در شرایط بحرانی منجر می‌شود.^[۱]

ابتکارات نمادین، هویت‌بخش و پیوند با بستر ارزشی جامعه

تقویت ابعاد ارزشی و هویتی جامعه در بحران‌ها، ضامن استمرار مقاومت است. ائمه جمعه در این راستا ابتکارات گوناگونی را به کار می‌بندند:

جلب مشارکت نخبگان و طوایف؛ بهره‌گیری از ظرفیت اقوام، طوایف و نخبگان محلی جهت ایجاد همبستگی و برگزاری راهپیمایی‌ها و تجمعات باشکوه شبانه با محوریت مساجد.

پویش‌های نمادین ملی: اجرای «پویش پرچم» و تولید و توزیع هزاران پرچم جمهوری اسلامی ایران با مشارکت بانوان برای فضاسازی معنوی و نمادین در مصلّا. حرکت‌های تبلیغی بومی: راه‌اندازی کاروان‌های خودجوش (مانند کاروان کامیون‌داران با نصب تصاویر رهبری) و تبدیل اقشار مختلف اصناف به مبلغان مردمی و نمادهای همبستگی.

ارتباط با خانواده شهدا: برقراری ارتباط مستمر با خانواده‌های معظم شهدا و زنده نگه داشتن نام آنان در مراسم‌ها

۱. پایگاه نمازجمعه، شهر گچساران، ۲۹ فروردین ۱۴۰۵؛ پایگاه نمازجمعه، شهرستان کیاکلا، ۲۴ فروردین ۱۴۰۵؛ پایگاه نماز جمعه، شهرکردکوی، ۱۶ اردیبهشت ۱۴۰۵.

حضور میدانی و شبانه‌روزی در کنار ► پشتیبانی مالی و تجهیزاتی از رزمندگان نیروهای اجرایی

ائمهٔ جمعه در گام نخست، از طریق تشکیل جلسات تخصصی با فرماندهان نظامی و پدافندی منطقه، نیازهای واقعی و فوری جبهه (شامل تسلیحات غیرسازمانی، وسایل نقلیهٔ سریع، اعتبارات نقدی فوری و تجهیزات فنی) را شناسایی کردند. در گام دوم، با بهره‌گیری از ظرفیت اجتماعی نهاد نمازجمعه و شبکه‌سازی میان اقشار مختلف مردم، خیرین، اصناف و فعالان اقتصادی، فرایند جذب و سامان‌دهی کمک‌های نقدی و غیرنقدی به صورت هدفمند و سازمان‌یافته انجام شد.

در گام سوم، توزیع و انتقال هدفمند به یگان‌های رزم، مبالغ تأمین شده و امکانات خریداری شده (نظیر تجهیزات حرکتی و تأمین نقدینگی مورد نیاز عملیات‌ها) بدون فوت وقت به خطوط دفاعی منتقل شد. این الگوی عملیاتی نشان می‌دهد که پشتیبانی نهاد نمازجمعه از نیروهای مسلح، صرفاً اقدامی نمادین، بی‌انیه‌ای یا تشریفاتی نبوده؛ بلکه به مثابهٔ یک «شریان لجستیکی مکمل و کارآمد» عمل کرده که قادر است در کوتاه‌ترین زمان، کمبودهای تجهیزاتی نیروهای دفاعی را از طریق ظرفیت‌های مردمی جبران کرده و گره‌های عملیاتی را برطرف سازد.^[۲]

نتیجه‌گیری

نهاد نمازجمعه در نظام حکمرانی جمهوری اسلامی ایران از آغاز شکل‌گیری، به عنوان سازوکاری ترکیبی با کارکردهای هم‌زمان عبادی، سیاسی و اجتماعی طراحی

حضور مستمر امام‌جمعه در کنار نیروهای نظامی، انتظامی و اجرایی برگزاری جلسات هماهنگی و دلگرمی این حضور میدانی، نقش مهمی در افزایش روحیه و انسجام مدیریتی داشته است. یکی از آسیب‌های جدی در مدیریت بحران‌های سنتی، «فرماندهی از راه دور» و تصمیم‌گیری «پشت درهای بسته» است؛ رویکردی که به ایجاد شکاف اطلاعاتی و کاهش انگیزهٔ نیروهای عملیاتی می‌شود. در بستر تحولات اخیر، الگوی رفتاری ائمهٔ جمعه بر پایهٔ «حضور عینی، مستمر و شبانه‌روزی در جغرافیای بحران» استوار بود. آنان با حضور میدانی در کنار نیروهای نظامی، انتظامی، امنیتی و دستگاه‌های اجرایی و امدادی، ساختار مدیریت شهری را از حالت اداری به مدیریتی عملیاتی و میدانی تغییر دادند.

این حضور میدانی باعث ارتقای روحیه و انگیزهٔ درونی نیروها می‌شد؛ به گونه‌ای که حضور یک شخصیت عالی‌رتبهٔ حاکمیتی و مذهبی در ساعات پایانی شب و شرایط اضطراری، در کنار سربازان، مأموران انتظامی و امدادگران، به عنوان یک پشتوانهٔ روانی قدرتمند عمل کرده و ضریب تاب‌آوری و پایداری آنان را به‌طور چشمگیری افزایش داد. همچنین نتیجهٔ دیگر این حضور، تسهیل هم‌افزایی و انسجام مدیریتی میان دستگاه‌های مختلف شد. برگزاری جلسات هماهنگی اضطراری و منعطف در قلب میدان (به جای تالارهای رسمی جلسات)، گره‌های ارتباطی میان دستگاه‌های مختلف را برطرف ساخت. در نتیجه اصطکاک‌های سازمانی به حداقل رسید و یک جبههٔ واحد و یکپارچه را در برابر تهدیدات ایجاد نمود.^[۱]

۲. پایگاه نمازجمعه، شهر آران و بیدگل، ۲/ اردیبهشت ۱۴۰۵؛ پایگاه نمازجمعه، شهرستان کیاکلا، ۲۴/ فروردین ۱۴۰۵؛ پایگاه نمازجمعه، شهر اسفرورین، ۱۱/ فروردین ۱۴۰۵.

۱. پایگاه نمازجمعه، شهرکردکوی، ۶/ اردیبهشت ۱۴۰۵؛ پایگاه نمازجمعه، شهرستان شال، ۲۶/ فروردین ۱۴۰۵.

۱. تحلیل مدیریتی: دگرگونی کارکردی مساجد و تحقق شبکه گسترده محلی

نخستین و ملموس ترین دستاورد این الگو، بازتعریف کارکردهای زیست محیطی، لجستیکی و خدمات رسانی اجتماعی مساجد و مصلها در شرایط بحرانی است. در ساختارهای اداری متعارف، دستگاه های اجرایی به دلیل سازمان دهی سلسله مراتبی، فرایندهای اداری زمان بر و تمرکزگرای شدید، در ساعات آغازین وقوع بحران ها یا شوک های نظامی و اقتصادی، گاه با کاهش چابکی عملیاتی و اختلال در هماهنگی مدیریتی مواجه می شوند. در مقابل، تجربه فعال سازی قرارگاه های محله محور با محوریت مساجد، الگویی موفق از تمرکززدایی را به نمایش گذاشت.

این الگو بیانگر عبور مساجد از کارکرد صرفاً سنتی و تبدیل آن ها به پایگاهی جامع برای ارائه خدمات اجتماعی، پدافندی و اقتصادی است؛ تحولی که می تواند بخش قابل توجهی از بار عملیاتی و خدماتی دستگاه های اجرایی را در شرایط بحران کاهش دهد. مساجد، تحت هدایت و راهبری ائمه جمعه، با عبور از نقش تک بعدی عبادی، به طور همزمان به عنوان سنگرهای پدافند روانی، مرکز ارائه خدمات درمانی اضطراری، پایگاه های توزیع هوشمند اقلام معیشتی با قیمت های کنترل شده و کانون های اسکان و حمایت از آسیب دیدگان جنگ، ایفای نقش کردند. اتصال مستقیم این شبکه به بدنه اجتماعی محلات، همراه با بهره گیری از ظرفیت داوطلبان، موجب افزایش چشمگیر سرعت واکنش، و انعطاف پذیری جامعه در مواجهه با تهدیدها و شرایط بحرانی شد.

و استقرار یافت. با این حال، بازخوانی و تحلیل علمی عملکرد عینی این نهاد در مواجهه با شرایط اضطراری، جنگ های ترکیبی، تهدیدات سخت نظامی و بحران های منطقه ای و فرامنطقه ای، بویژه در دفاع مقدس سوم، نشان می دهد که کارکردهای آن فراتر از قالب های سنتی و شناخته شده بوده و ابعاد نوینی از ظرفیت های مدیریتی، اجتماعی و راهبردی آن آشکار شده است. پژوهش حاضر، با تحلیل تجربیات میدانی و واکاوی عملکرد دفاتر ائمه جمعه در شهرها و شهرستان های مختلف کشور، درجه ای نو به فهم ظرفیت های نهادی آن در حکمرانی بحران بگشاید.

برآیند الگوهای رفتاری و ساختاری بررسی شده در این پژوهش نشان می دهد که نهاد نماز جمعه در نظام جمهوری اسلامی ایران، از ظرفیتی چشمگیر برای تبدیل شدن به یک «شبکه راهبردی مدیریت بحران و پدافند همه جانبه» برخوردار است. اخبار و گزارش های رسانه ای مرتبط با ائمه جمعه نیز بیانگر این است که این گزارش ها، صرفاً بازتاب دهنده فعالیت های معمول اداری نیستند؛ بلکه فرآیند شکل گیری و تثبیت مرجعیتی چندبعدی را به تصویر می کشند که می تواند در کوتاه ترین زمان، سرمایه اجتماعی مذهبی را به ظرفیت های اجرایی، لجستیکی، امنیتی، رسانه ای و روانی در خدمت به جامعه تبدیل کند. امام جمعه به عنوان کنشگری راهبردی در مرز دین، جامعه و سیاست، نه تنها تداوم بخش سنت خطابه و هدایت معنوی اسلام است؛ بلکه در شرایط بحران، نقش محوری در ایجاد انسجام اجتماعی، راهبری، مدیریت بحران و پدافند همه جانبه ایفا می کند. بر همین اساس، برای تبیین مهم ترین دستاوردهای این پژوهش، برآیند یافته ها در سه لایه تحلیلی ساختاریافته، به شرح زیر ارائه و ارزیابی می شود:

۲. تحلیل پدافندی: هندسه جامع آماد و تبدیل به ابر شبکه سناریو محور

بعد دوم این دستاورد، گذار نهاد نماز جمعه از اقدامات مقطعی، پراکنده و صرفاً عاطفی به سوی یک نظام مهندسی شده تدارکاتی، منسجم و آینده‌گر است. این نهاد در مواجهه شرایط بحرانی و جنگی، فرآیند پشتیبانی را از اقدامات نمادین و موردی به یک «هندسه جامع آماد و پدافند غیرعامل» ارتقا می‌دهد. در این چارچوب، دفتر امام جمعه، نقش حلقه واسط میان فرماندهان ارشد نظامی و پدافندی با ظرفیت‌های مادی و لجستیکی جامعه ایفای نقش می‌کند. احصای دقیق نیازهای یگان‌های رزم در میدان و اتصال هدفمند آنها به توانمندی اصناف، خیرین و موکب‌ها، زمینه‌ساز شکل‌گیری یک شبکه پشتیبانی چابک، هدفمند و کارآمد می‌شود؛ که می‌تواند خلأها و گسست‌های احتمالی در زنجیره تأمین رسمی نیروهای مسلح را با سرعت و دقت جبران می‌کند.

برآیند این اقدامات نشان می‌دهد که نهاد نماز جمعه در شرایط بحرانی، کارکردی فراتر از یک نهاد صرفاً تبلیغی و خطابه‌ای می‌یابد و به یک «ابرنسبکه لجستیکی، امنیتی و سناریو محور» تبدیل می‌شود. این شبکه با بهره‌گیری از ظرفیت‌های مردمی و نهادی، امکان مدیریت هم‌زمان الزامات پدافند غیرعامل، بهداشت عمومی، امنیت پایدار و پشتیبانی عملیاتی را در قالب یک الگوی منسجم و هماهنگ فراهم می‌سازد. افزون بر این، بازنمایی رسانه‌ای چنین عملکردی نقش مهمی در تقویت سرمایه اجتماعی نظام حکمرانی ایفا می‌کند؛ زیرا نمایش عینی کارآمدی، انسجام و همبستگی ملی در مدیریت بحران، ضمن افزایش اعتماد عمومی، در عرصه جنگ روایت‌ها نیز برتری گفتمانی جبهه خودی را تقویت کرده و از اثربخشی جنگ شناختی و عملیات روانی دشمن می‌کاهد.

۳. تحلیل رفتاری: تجلی عینی پیوند حاکمیت و مردم در خطوط مقدم

الگوهای عملکردی ائمه جمعه، به حضور میدانی، مستمر و شبانه‌روزی آنان در خطوط مقدم مدیریت شهری و میدان‌های پدافندی اختصاص دارد. مدیریت بحران، فرآیندی پویا است که نمی‌توان آن را از اتاق‌های در بسته یا به صورت کنترل از راه دور هدایت کرد. از این رو تقویت تاب‌آوری اجتماعی در شرایط تهدید، مستلزم آن است که جامعه، جلوه‌های عینی مسئولیت‌پذیری، ایستادگی و همراهی رهبران خود را در میدان مشاهده کند. در این چارچوب، ائمه جمعه با حضور مستمر و مستقیم در کنار مرزبانان، نیروهای انتظامی، دستگاه‌های خدمات‌رسان و افشار آسیب‌پذیر، نقش مؤثری در تحقق این کارکرد ایفا کردند.

این حضور میدانی، نماد عینی پیوند میان حاکمیت، دین و بدنه اجتماعی جامعه به شمار می‌رود. از منظر روان‌شناسی اجتماعی، حضور یک مقام عالی مذهبی-سیاسی در کانون‌های بحران، می‌تواند به عنوان عاملی مؤثر در تقویت احساس امنیت، امیدآفرین و ارتقای انگیزه نیروهای عملیاتی و مردم عمل کند. افزون بر این، تعامل مستقیم ائمه جمعه با مدیران اجرایی، فرماندهان میدانی و افشار مختلف مردم، زمینه هماهنگی بیشتر میان دستگاه‌ها، کاهش ناهماهنگی‌های بین‌نهادی و تسهیل فرایند تصمیم‌گیری و اجرا را فراهم می‌سازد. همچنین، ارتباط بی‌واسطه با افکار عمومی و انتقال سریع و معتبر اطلاعات، ظرفیت این نهاد را در مدیریت فضای اطلاع‌رسانی، کاهش اثر شایعات، پیشگیری از شکل‌گیری اضطراب عمومی و کنترل التهاب‌های اجتماعی و اقتصادی افزایش می‌دهد.

افق پیش رو و پیشنهادها

در جمع بندی نهایی، یافته های این پژوهش نشان می دهد که تجارب حاصل از عملکرد ائمه جمعه در تحولات اخیر، الگویی بومی، پویا و کارآمد از «مردمی سازی پدافند غیرعامل و مدیریت بحران شبکه محور» را پیش روی سیاست گذاران و مدیران راهبردی کشور قرار می دهد. این تجارب بیانگر آن است که نهاد نماز جمعه، فراتر از یک ساختار سنتی، از ظرفیت های سازمانی و اجتماعی قابل توجهی برخوردار است و می تواند با بهره گیری از سرمایه اجتماعی و اعتماد عمومی، ظرفیت های مردمی برخاسته از باورهای دینی، هویت ملی و مشارکت اجتماعی را در خدمت تقویت توان پشتیبانی، تاب آوری و آمادگی ملی در شرایط بحران، بسیج و سازمان دهی کند. بر این اساس، پیشنهاد می شود مراجع سیاست گذار، از جمله شورای سیاست گذاری ائمه جمعه و سازمان پدافند غیرعامل کشور، با تدوین «سند نظام نامه جامع قرارگاه های محلی نماز جمعه در شرایط اضطرار» اقدام نموده و با الگوشناسی از ابتکاراتی چون شبکه سازی محلات و پویش های پدافند روانی و اقتصادی، این ظرفیت ساختاری را برای مواجهه با هرگونه تهدید ترکیبی در آینده، پایدار و قانون مند سازند. صیانت از این الگوی حکمرانی محلی، پایداری ملی، ثبات امنیتی و تاب آوری جامعه را در مواجهه با پیچیده ترین سناریوهای خصمانه دشمن در آینده به طور کامل تضمین خواهد کرد.

منابع

۱. قرآن کریم
۲. پایگاه نماز جمعه، شهر اسفروین، ۱۴۰۵/۱/۱۱

۳. پایگاه نماز جمعه، شهر امامزاده عبدالله، ۱۴۰۵/۱۲/۲۹
۴. پایگاه نماز جمعه، شهر املش، ۱۴۰۵/۱/۱۶
۵. پایگاه نماز جمعه، شهر آیسک، ۱۴۰۵/۱/۱۱
۶. پایگاه نماز جمعه، شهر تسوج آذربایجان شرقی، ۱۴۰۵/۱۲/۲۸
۷. پایگاه نماز جمعه، شهر چهارباغ، ۱۴۰۵/۲/۱۸
۸. پایگاه نماز جمعه، شهر سواد کوه، ۱۴۰۵/۱/۶
۹. پایگاه نماز جمعه، شهر فرشبند، ۱۴۰۵/۱/۱۸
۱۰. پایگاه نماز جمعه، شهر فردوس، ۱۴۰۵/۱/۷
۱۱. پایگاه نماز جمعه، شهر کبودرآهنگ، ۱۴۰۵/۱/۷
۱۲. پایگاه نماز جمعه، شهرراوند، ۱۴۰۵/۱/۲۲
۱۳. پایگاه نماز جمعه، شهرستان پارس آباد مغان، ۱۴۰۵/۱/۵
۱۴. پایگاه نماز جمعه، شهرستان شال، ۱۴۰۵/۱/۲۶
۱۵. پایگاه نماز جمعه، شهرستان قوچان، ۱۴۰۵/۱/۲۰
۱۶. پایگاه نماز جمعه، شهرستان کیاکلا، ۱۴۰۵/۱/۲۴
۱۷. پایگاه نماز جمعه، شهرکردکوی، ۱۴۰۵/۲/۶
۱۸. پایگاه نماز جمعه، شهرگچساران، ۱۴۰۵/۱/۲۹
۱۹. پایگاه نماز جمعه، شهر آران و بیدگل، ۱۴۰۵/۲/۲
۲۰. تاریخ الامم و الملوك ابن جریر طبری، بیروت، منشورات مؤسسه الاعلمی للمطبوعات.
۲۱. السيرة الحلبیة، أبو الفرج الحلبي الشافعی، دارالکتب العلمیة.
۲۲. مجمع البحرين، فخر الدین بن محمد طریحی، محقق احمد حسینی اشکوری، تهران، مرتضوی، ۱۳۷۵.

